

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

СОЦІАЛЬНІ НАУКИ
Oksana Stadnik

Оксана Стаднік

Доктор соціологічних наук, доцент,
професор кафедри гуманітарних дисциплін,
Національна академія керівних кадрів
культури і мистецтв,
вул. Лаврська 9, м. Київ, 01015,
Україна

E-mail: Pironkova721@gmail.com,

Олена Ванюшина

Кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри психологія,
Київський національний торговельно-
економічний університет,
Вул. Кіото 19, м. Київ, 02156, Україна,

E-mail: olena.vaniushyna@gmail.com,

Наталія Полова

Кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та політології,
Національний авіаційний університет,
пр. Любомира Гузара 1, Київ, 03058,
Україна

E-mail: sosonovitch.natalia@ukr.net,

Doctor of Sociological Sciences,
Associate Professor,
Professor of the Department of Humanities,
National Academy of Management of
Culture and Arts,
street Lavrska 9, Kyiv, 01015, Ukraine,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6121-7612>

Olena Vanyushina

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor
Associate Professor of Psychology,
Kyiv National University of Trade and Economics,
Street Kyoto 19, Kyiv, 02156, Ukraine,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2686-2026>

Nataliia Polovaia

Candidate of Sociological Sciences,
Associate Professor of Sociology and
Political Science,
National Aviation University,
Lubomyr Husar Avenue 1, Kyiv, 03058, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3867-5882>

УДК 316.776

**ПРОБЛЕМА МЕДІАГРАМОТНОСТІ ПРИ СПОЖИВАННІ ІНФОРМАЦІЇ
В УМОВАХ ВІЙНИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Received 14 April 2022; revised 12 May 2022; accepted 30 May 2022

DOI: [10.15421/342210](https://doi.org/10.15421/342210)

Анотація

Метою статті виступає теоретичний аналіз проблематики медіаграмотності суспільства при споживанні інформації в умовах війни. Методологічну основу статті становлять загальнонаукові методи пізнання соціальних явищ і процесів. У ході дослідження використано такі методи: логіко-історичного, структурно-функціонального аналізу – для виявлення етапів еволюційного розвитку наукових підходів до трактування концепту «медіаграмотність» в соціологічній науці та сучасного його інтерпретування; аналізу та синтезу – для уточнення поняття «медіаосвіта»; узагальнення – для визначення тенденцій та завдань медіаграмотності у сучасного суспільства. В статті проаналізовано появу та розвиток основних інформаційних революцій в світі та їх причини. Охарактеризовано поняття «медіаграмотність» та «медіаосвіта» їх стан та значення у сучасному світі. Теоретичне значення результатів: можуть бути впроваджені при розробці навчальних курсів з медіаграмотності.

Ключові слова: *медіаграмотність, медіаосвіта, споживання інформації, війна, інформаційна війна.*

**The problem of media literacy in the consumption of information
in in wartime conditions: sociological aspect**

Abstract

The purpose of the article is a theoretical analysis of the issues of media literacy in society when consuming information in wartime conditions. The methodological basis of the article is general scientific methods of learning social phenomena and processes. In the course of the study, the following methods were used: logical-historical, structural-functional analysis - to identify the stages of evolutionary development of

scientific approaches to the interpretation of the concept of “metialiteracy” in sociological science and its modern interpretation; analysis and synthesis - to clarify the concept of “media education”; generalization - to determine the trends and tasks of media literacy in modern society. The article analyzes the emergence and development of the main information revolutions in the world and their causes. Analyzing informational influence, we paid attention to its positive and negative aspects. Among the positive ones we include: the priority of information in the consumer views of the population; information union of society; transformation of the information space, which opens up wide possibilities for its use; facilitating the automation of many processes through informatization. Among the negative ones, we single out: rather large influence of mass media on society; society’s inability to analyze information; a significant gap between generations (the younger generation skillfully uses information flows, unlike the older generation). The concept of “medical literacy” (enables society to expand its skills and knowledge of information analysis) and “medical education” (the scientific and educational sphere of activity, which sets itself the goal of helping an individual in the formation of psychological protection against manipulation or exploitation by the mass media and develop/inculcate information culture) their status and significance in the modern world. The mechanism of protecting society in matters of information security is singled out, it consists in providing a person with informational self-protection through the ability to analyze and check all information flows. The issue of media literacy and medical education in a society that is in a state of military operations is extremely important. Theoretical significance of the results: they can be implemented in the development of training courses on media literacy.

Key words: *media literacy, media education, information consumption, war, information war.*

Постановка проблеми.

Світ, в якому ми живимо виявився досить швидким та бурхливим в своїх інформаційних потоках. І саме цей світ висуває нам нові правила існування, дотримання яких гарантує нам не тільки фізичну безпеку, але й психологічну, як кожному індивіду окремо, так і нації загалом. Особливо гостро відчувається потреба у медіаграмотності саме в умовах війни, коли особисті упередження та емоції заважають нам критично осмислювати та аналізувати отриману інформацію.

Розвиток інформаційних технологій збагатив можливості сучасного суспільства та змінив напрямок його розвитку. Інформація на сьогодні виступає: засобом; ресурсом; продуктом та товаром, що призвело до посилення її значення та можливостей впливу на суспільство. Мають сьогодні шалену популярність, наприклад, соціальні мережі (якщо, раніше вони були тільки розважальним інструментом, то на сьогодні вони виступають повноцінною інформаційною зброєю у руках вмілих маніпуляторів). У сфері комунікації розвинулися також медіа-комунікації, які вміло здійснюють вплив на громадськість та провокують її на певні реакції та дії.

Суспільство у сучасному світі стало залежним від інформації. Медіа щодня висуває нові виклики та загрози, до яких ми повинні

адаптуватися. Невміння аналізувати інформацію призводить до її хаотичного накопичення, і саме без знання медіаграмотності стає важко розібратися де правда, а де ні. Тому це може слугувати гарною платформою для маніпуляторів. Зокрема, можна звернути увагу на те, що у суспільстві в цілому на сьогодні не сформовано навичку самостійного пошуку, відбору та усвідомлення інформації, і це в першу чергу, показує нам те, що існує вагома прогалина у знаннях та навичках щодо медіаграмотності у населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Для розуміння сутності та змісту поняття «медіаграмотність» необхідно звернутися до праці наступних вчених: В.Різун, М. Тимошик, Г.Онкович І.Слісаренко, В.Шкляр, В.Шпорлюк, Л.Шульман, В.Пугач, Н.Іллік, Б.Потятник та ін.

Особливого значення набувають сучасні дослідження з тематики медіаосвіти: Н.Габор, С.Квіт, В.Різун, Л.Павлюк, Б.Потятиник, І.Михайлін, Л.Сасенкова.

Метою статті є теоретичний аналіз проблематики медіаграмотності суспільства при споживанні інформації в умовах війни.

Виклад основного матеріалу.

Інформаційний розвиток суспільства призвів нас до необхідності вміло аналізувати ін-

формацію, яку ми щодня споживаємо. Саме слово «informatio» (лат. мова) означає «роз'яснення», тобто це знання, які ми отримуємо. На початковому етапі становлення цивілізаційного суспільства, коли мова тільки з'являлася та набувала певної цінності, саме у цей період і почала зберігатися та передаватися перша інформація, у формі легенд, казок та міфів.

Це зумовило появу відповідних інформаційних революцій у суспільстві – перша пов'язана з виникненням писемності, це дало змогу фіксувати знання та передавати їх через покоління; друга інформаційна революція (XV ст.) пов'язана з виникненням і розповсюдженням друкованої книги (це дало змогу інформувати широкі верства населення у всьому світі); третя інформаційна революція (кінець XIX – початок XX ст.) пов'язана з появою телефону, телеграфу, радіо та телебачення, що дало змогу до накопичування великих масивів інформації і транслювати її на широку аудиторію; четверта інформаційна революція (70-ті рр. XX ст.) пов'язана з появою інноваційних інформаційних винаходів (зокрема, поява комп'ютера та мережі Інтернет).

Зокрема, у сучасному світі сьогодні існують безкраї можливості ЗМІ у висвітленні різноманітних подій, що призвело до трансформації інформаційного (зокрема, маніпуляційного) впливу на суспільство. Якщо у минулому інформація носила суто інформаційний характер, то на сьогодні вона набула рис незалежної інформаційної зброї (що яскраво демонструють нам події починаючи з 2014 року війни Російської Федерації проти України). Частіш за все військові дії супроводжуються неправдивою інформацією, пропагандою та ізоляцією суспільства від правдивої інформації. Інформація виступає потужною зброєю в процесі ведення війни (традиційної, інформаційної та гібридної тощо), саме тому, ми вважаємо необхідним вміти аналізувати, відділяти правду від брехні, критично мислити при споживанні всіх інформаційних потоків.

Аналізуючи інформаційний вплив, слід звернути увагу на його позитивний та негативний аспекти. До позитивних ми відносимо: пріоритетність інформації у споживачь-

ких поглядах населення; інформаційне єднання суспільства; трансформація інформаційного простору, яка відкриває широкі можливості щодо її використання; сприяння автоматизації багатьох процесів завдяки інформатизації. Серед негативних ми виділяємо: доволі великий вплив ЗМІ на суспільство; не вміння суспільством аналізувати інформацію; значний розрив між поколіннями (більш молоде покоління вміло використовує інформаційні потоки, на відміну від старшого покоління).

Саме тому слід виокремити методи впливу сучасних ЗМІ на суспільство під час ведення як традиційних війн, так і інформаційних:

- спотворення та перекручування інформації, дозування інформації (тобто, надавання порціями, які вигідні соціальному замовнику);

- сенсаційність інформаційного сюжету (привертання уваги основної маси населення на одну конкретну новину);

- зірковий образ (підсвідомо люди, при споживанні інформації, більш довіряють зіркам або авторитетним лідерам);

- маніпуляційна семантика (використання незрозумілих, складних слів);

- спрощення матеріалу, для зрозумілості більшої частини аудиторії;

- терміновість інформації.

Інформація, яка виступає повноцінною зброєю по суті являє собою методи (технології, моделі і т. д.) інформаційного впливу на суспільство через різні інформаційні канали (ЗМІ, Інтернет, телебачення тощо). Вона трансформує інформаційний простір під свої потреби, оскільки сама по собі виступає інструментом створення новітнього інформаційного продукту. Частіш за все подібна інформаційна зброя враховує особливості суспільства, на яке планує вплинути та самого інформаційного простору.

Перевага інформаційної зброї над традиційною в процесі впливу на суспільство, на нашу думку, полягає саме в тому, що вона має широкий вибір різновидів та масштабів завдання шкоди об'єкту ураження. При цьому об'єкт інформаційного впливу не завжди «знає», що саме на нього спрямована інформаційна зброя. Характерні особливості інфор-

маційної зброї полягають у такому: 1) керуваність, що забезпечує здійснення заданого інформаційного впливу на об'єкт поразки у встановлений час і в заданих масштабах; 2) прихованість, що істотно ускладнює визначення моменту початку інформаційного впливу і джерело цього впливу; 3) універсальність, що забезпечує можливість ураження об'єктів в широкому діапазоні; 4) відносно невисока вартість створення, висока ефективність; 5) доступність, що забезпечує її порівняно легке поширення і високу складність контролю над цим процесом [Цыганов 2015: 66].

В сучасному світі інформація стрімко набуває рис потужної зброї, яка має змогу впливати на велику аудиторію. Саме тому важливою проблемою перед суспільством виступає медіаграмотність та медіаосвіта, за для усунення можливості маніпулятивного впливу на громадську думку.

Питаннями маніпулятивного впливу інформації на громадську думку займаються багато вчених різних наук (соціологія, політологія, психологія, журналістика тощо). Причини, маніпулятивного характеру ЗМІ можна поділити на три групи: 1) упередженість самих представників ЗМІ (журналісти, редактори та т.д.); 2) залежність ЗМІ від певних соціальних суб'єктів (держава, політичні інститути, засновники тощо); 3) сам принцип створення інформаційних повідомлень (частіш за все, не сумісний з аналітикою), для привертання як можна більшого кола аудиторії.

Умовно можна виділити п'ять основних принципів подачі подібної інформації: 1) пріоритетність та привабливість теми для суспільства; 2) екстремальність фактів; 3) новизна фактів; 4) успіх події та 5) доволі високе суспільне значення (чим вище значення інформації для суспільства, тим важливішою вона буде).

Зокрема, ми вважаємо, що механізм захисту суспільства у питаннях інформаційної безпеки, полягає у забезпеченні людини до інформаційного самозахисту шляхом вміння аналізувати, перевіряти всі інформаційні потоки. Питання медіаграмотності та медіаосвіти у суспільстві, яке перебуває у стані військових дій є вкрай важливим. Тому, зупини-

мось більш детально на аналізі цих основних двох термінах.

Оксфордська енциклопедія дає поняттю «Медіаграмотність» таке визначення: «процес підготовки людини, що володіє розвинутою здатністю до сприйняття, створенню, аналізу, оцінці медіатекстів, до розуміння соціокультурного та політичного контексту функціонування медіа в сучасному світі, кодових і репрезентаційних систем, використовуваних медіа; життя такої людини в суспільстві і світі пов'язані з громадянською відповідальністю» [Бойко 2015: 20]. Дослідниця К.Трима дає наступне трактування поняття «Медіаграмотність»: «це сукупність знань, навичок та вмінь, які дозволяють людям аналізувати, критично оцінювати і створювати повідомлення, розуміти й аналізувати складні процеси функціонування медіа в суспільстві, та їхній вплив. Від міри володіння навичками та знаннями з медіаграмотності залежить те, наскільки критично та неупереджено індивід оцінює інформацію професійного та особистого характеру, осмислює її, «переробляє» власні думки в конкретні рішення та дії» [Трима 2019: 144].

Термін «Медіаграмотність» в законодавстві України визначається, як «сукупність знань, навичок та умінь, які дозволяють людям аналізувати, критично оцінювати і створювати повідомлення різних жанрів і форм для різних типів медіа, розуміти й аналізувати процеси функціонування медіа в суспільстві, та їхній вплив» [Ярославцева 2018: 55].

Саме медіаграмотність дає можливість суспільству розширити свої вміння та знання щодо аналізу інформації. Процес дослідження медіа та вивчення інформації за допомогою медіа має наступні результати: 1) аналізувати та критично мислити; 2) дізнаватися джерело тексту та схований контекст, якій містить інформація (політичний, соціальний тощо); 3) інтерпретувати інформаційні повідомлення; 4) відбирати інформацію, виходячи із правдивих каналів поширення, змісту самої інформації і т.д.

Інформаційна складова традиційної війни, виникає там, де суспільство переживає кризовий етап свого розвитку. Умови подібної війни диктують нам свої правила життя, тому

правило критичного сприйняття світу, правило аналізу й відповідальності за наслідки поширеної інформації – це правила виживання в сучасному світі.

Тому, виходячи з вищезазначеного, слід зазначити, що медіаграмотність необхідна суспільству для того, щоб розуміти сутність та специфіку одержаної інформації, розуміння появи джерела цієї інформації. Саме медіаграмотність виступає ключовим критерієм, який показує здатність людини до вміння орієнтуватися в хаотичному потоці інформації. І за для того, щоб, оволодіти навичками медіаграмотності слід приділити значну долю уваги медіаосвіти сучасного українського суспільства, яке перебуває у стані повномасштабної війни на сьогодні.

Значне коло науковців вивчає питання медіаосвіти, так наприклад, представник львівської медіаосвітньої школи Б.Потятинник сформулював визначення медіаосвіти «як науково-освітньої сфери діяльності, що ставить перед собою мету допомогти особистості у формуванні психологічного захисту від маніпуляції чи експлуатації з боку мас-медіа і розвивати/прививати інформаційну культуру» [Коропатник 2016]. Дослідник А.Федоров у своїх працях відстоює точку зору, що впровадження медіаосвіти необхідне для формування критичного мислення в населення та здатності аналізувати інформацію, яка поширюється через ЗМІ. Зокрема дослідник описує методику проведення занять із медіаосвіти як таку, що базується на проблемних, евристичних ігрових та інших формах навчання, які розвивають самостійність мислення, стимулюють здібності через безпосереднє залучення в творчу діяльність, сприйняття, інтерпретацію і аналіз структури медіа тексту, засвоєння знань про медіакультуру [Стрільчук 2014].

Аналіз питання медіаграмотності та медіаосвіти показав їх важливість у сучасному світі. Світ зреагував на ці питання – є низка міжнародних документів, які визначають суть, принципи, основні методики реалізації медіаосвіти: Паризька програма-рекомендація з медіаосвіти ЮНЕСКО (від 22 червня 2007 р.), резолюція Європарламенту щодо

медіаграмотності у світі цифрової інформації (від 16 грудня 2008 р.), Феська декларація ЮНЕСКО з медіаінформаційної грамотності (від 17 червня 2011 р.) та Паризька декларація ЮНЕСКО з медіаінформаційної грамотності в цифрову епоху (від 28 травня 2014 р.). Отже, ЮНЕСКО вказує, що медіаосвіта є частиною основних прав кожного громадянина будь-якої країни світу на свободу самовираження і права на інформацію, крім того, вона є інструментом підтримки демократії [Марків 2018].

Україна також на державному рівні впроваджує медіаосвіту. Президія Національної академії педагогічних наук України в 2010 році створила Концепції впровадження медіаосвіти в Україні. Тоді ж стартував експериментальний етап, який тривав із 2011 по 2016 рік. 21 квітня 2016 року було схвалено нову редакцію Концепції, а 18 серпня 2017 року датований Наказ МОН України «Про проведення всеукраїнського експерименту за темою: Стандартизація наскрізної соціально-психологічної моделі масового впровадження медіаосвіти у вітчизняну педагогічну практику». З 2017 року розпочався наступний етап експерименту з медіаосвіти, який триватиме до 2022 року. На цьому етапі наявну наскрізну модель викладання медіаграмотності перевіряють на ефективність і попрацюють над підвищенням рівня медіакомпетентності самих педагогів та студентів педагогічного і психологічного профілю, яких відчутно бракує. Етап 2021–2025 років зорієнтований на масове впровадження медіаосвіти в навчальні заклади всіх рівнів. У названих вище документах вичерпно й коректно подані всі визначення основних термінів (медіаосвіта, медіаграмотність, медіакультура, медіапедагогіка тощо) [Марків 2018].

У контексті практики сучасної інформаційної та медіабезпеки критичне мислення визначається як складний рефлексивний процес, у форматі якого відбувається сприйняття певної дійсності. Причому цей процес передбачає здійснення синтезу, аналізу оцінки механізмів функціонування медіа в соціумі. За допомогою критичного мислення сучасна людина досліджує медіатексти, що інтегруються з аудіовізуальним зображенням, віртуальним експериментуванням, логічним та інтуїтив-

ним прогнозуванням [Попова 2016: 213]. Головною умовою наявності медіаграмотності в суспільстві виступає вміння аналізувати інформацію та критично мислити.

Зокрема, слід зазначити, що одним з важливих методів формування медіаграмотності в суспільстві є активізація самостійної пізнавальної діяльності, формування знань та навичок щодо використання інформаційних технологій тощо.

Аналізуючи сутність медіаграмотності, слід зазначити що вона виступає певною моделлю, яка допомагає суспільству аналізувати інформацію, яку воно отримує через ЗМІ. Існують у світі наступні групи завдань медіаграмотності, які спрямовані на формування: 1) медіаінформаційної грамотності, яка дає змогу усвідомлено споживати інформацію; 2) медіаімунітету суспільства, яке дає змогу протистояти маніпулятивним впливам з боку ЗМІ; 3) рефлексії і критичного мислення щодо отриманої інформації; 4) здатності до медіа творчості щодо здорового самовираження та реалізації життєвих завдань; 5) спеціалізованих аспектів медіа культури (візуалізація: кіно, телебачення, музика).

Ключовим завданням медіаграмотності, з нашої точки зору, є трансформація споживчих поведінок суспільства, включення критичного мислення у них, яке допомагає бачити потенційну маніпуляцію в інформаційних потоках.

Виходячи з вищезазначених завдань, можна зазначити навички, які повинні бути у медіаграмотної людини:

– вміння користуватися інформаційними потоками та постійно оновлювати свої знання в інформаційному полі;

– критично аналізувати інформацію;

– вміти самостійно шукати, систематизувати та аналізувати інформацію;

– розуміти сутність створення інформаційних повідомлень.

Таким чином, медіаграмотність заохочує суспільство аналізувати інформацію, яку вони споживають. І якщо постійно підвищувати рівень медіаграмотності суспільство, то і медіа в свою чергу будуть дотримуватися певних стандартів у своїй діяльності. Треба дати суспільству інструменти, як відрізнити правдиву інформацію від пропаганди. Саме тому ми вважаємо медіаграмотність запорукою успішного протистояння суспільства інформаційному натиску в умовах війни.

Висновки.

Тож, формування медіаграмотності в суспільстві передбачає виховання особистої відповідальності за споживання інформації (особливо це гостро відчувається саме у період війни): тобто, мова йде про відповідні реакції суспільства на отриману інформацію; вміння діяти як при надлишки інформаційного потоку, так і при її нестачі, вміння оцінки гатунку інформації, вміння аналізувати інформацію тощо. Тому існує необхідність впровадження на державному рівні відповідні програми навчальних курсів (не тільки у рамках навчальних програм).

Бібліографічні посилання

- Бойко, С. (2015). Медіаграмотність як основа інформаційно-психологічної безпеки особистості в сучасних умовах. *Український психолого-педагогічний науковий збірник*, 6, 18-23.
- Коропатник, М. (2016). *Еволюція медіаосвітніх теорій в незалежній Україні: зміна пріоритетів* [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.aup.com.ua/ml/Zbirka_tez_25_10_2016.pdf#page=33 (дата звернення 09.05.2022)
- Марків, О. (2018). *Роль медіаграмотності в професійному та особистому становленні людини інформаційної епохи*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25595/Markiv%20272-289.pdf?sequence=1> (дата звернення 09.05.2022)
- Попова, Т., Ліпкан, В. (2016). *Стратегічні комунікації*. ФОП Ліпкан.
- Стрільчук, О. (2014). Медіаосвіта як шлях подолання кризи в умовах інформаційної війни. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ndu.edu.ua/images/stories/2014/konf_psy/strilchuk.pdf (дата звернення 09.05.2022)
- Трима, К. (2019). *Медіаграмотність як феномен сучасного суспільства*, в: *Медіаосвіта як інструмент розвитку громадянського суспільства в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної*

конференції. Маріуполь: ДонДУУ, 144-145.

Цыганов, В. (2015). *Государственный переворот*. Киев: Альфа Реклама.

Ярославцева, Ю. (2018). *Медіаграмотність в країнах ес: визначення, проблеми, рішення*, в: *Збірник статей Шостої міжнародної науково-методичної конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи»*. Київ: Центр Вільної Преси, 54-59.

References

- Boyko, S. (2015). *Mediahramotnist' yak osnova informatsiyno-psykholohichnoyi bezpeky osobystosti v suchasnykh umovakh* [Media literacy as the basis of informational and psychological security of an individual in modern conditions]. *Ukrayins'kyu psykholoho-pedahohichnyu naukovyy zbirnyk*, 6, 18-23. (in Ukrainian)
- Koropatnyk, M. (2016). *Evoluytsiya mediaosvitnikh teoriy v nezalezhnyy Ukraini: zmina priorityativ* [Evolution of media-educational theories in independent Ukraine: Change of priorities]. Retrieved May 09, 2022 from https://www.aup.com.ua/ml/Zbirka_tez_25_10_2016.pdf#page=33 (in Ukrainian)
- Markiv, O. (2018). *Rol' mediahramotnosti v profesynomu ta osobystomu stanovlenni lyudyny informatsiynoyi epokhy* [The role of media literacy in the professional and personal development of a person in the information epoch]. Retrieved May 09, 2022 from <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25595/Markiv%20272-289.pdf?sequence=1> (in Ukrainian)
- Popova, T. & Lipkan, V. (2016). *Stratichni komunikatsiyi* [Strategic communications]. FOP Lipkan. (in Ukrainian)
- Stril'chuk, O. (2014). *Mediaosvita yak shlyakh podolannya kryzy v umovakh informatsiynoyi viyny* [Media education as a way to overcome the crisis in the conditions of the information war]. Retrieved from http://www.ndu.edu.ua/images/stories/2014/konf_psy/strilchuk.pdf (in Ukrainian)
- Tryma, K. (2019). *Mediahramotnist' yak fenomen suchasnoho suspil'stva* [Media literacy as a phenomenon of modern society], in: *Mediaosvita yak instrument rozvytku hromadyans'koho suspil'stva v Ukraini: Materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi*. Mariupol': DonDUU, 144-145. (in Ukrainian)
- Tsyhanov, V. (2015). *Hosudarstvennyy perevorot* [A coup d'état]. Kyev: Al'fa Reklama. (in Ukrainian)
- Yaroslavtseva, YU. (2018). *Mediahramotnist' v krayinakh es: vyznachennya, problemy, rishennya* [Media literacy in EU countries: definitions, problems, solutions], in: *Zbirnyk stately Shostoyi mizhnarodnoyi naukovo-metodychnoyi konferentsiyi «Praktychna mediahramotnist': mizhnarodnyy dosvid ta ukrayins'ki perspektyvy»*. Kyviv: Tsentr Vil'noyi Presy, 54-59. (in Ukrainian)